

SAULIUS PIVORAS

Baltvokiečių švietėjų poveikis lietuvių žadintojui Simonui Daukantui

ANOTACIJA. Simono Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvusios knygos liudija, kad Daukantas gerai žinojo bent jau keturių Apšvietos laikotarpio baltvokiečių istorikų ir publicistų veikalus. Žinomiausias baltvokiečių publicistas, kurio darbais Daukantas rėmėsi tiesiogiai – Garlybas Merkelis. Merkelio argumentai apie baudžios panaikinimo būtinybę įtvirtino panašią Daukanto poziciją. Remiantis Daukanto ir Merkelio tekstų turinio lyginamąja analize galima kelti hipotezę, kad Merkelio teiginiai apie latvių tautą ir etnografinė-antropologinė šios tautos charakteristika skatino Daukantą panašiai aprašyti lietuvių tautą. Merkelis Daukantą turėjo įkvėpti ir „tautos būdo“ sąvokos kaip tautos esmės apibūdinimo sistemingam vartojimui, kuris būdingas 1845 m. išleistame Daukanto veikale *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Yra duomenų, rodančių, kad egzistavo bent jau netiesioginiai Daukanto kontaktai su pirmojo latvių laikraščio Rygoje leidėju ir latvių liaudies švietėju Johannesu Hermannu Trey'umi. Latvių liaudies švietimas, diskusijos apie jį baltvokiečių pastorių ir mokytojų aplinkoje bei pradėtoje leisti latviškoje spaudoje turėjo stiprinti Daukanto orientaciją į liaudies (tautos) švietimo veiklą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: baltvokiečiai; Apšvieta; švietėjai; baudžios kritika; liaudies švietimas; tautos būdas.

ĮVADAS

Simono Daukanto vaidmuo kaip iškilus lietuvių tautinio judėjimo atstovo ir nacionalinės istoriografijos pradininko yra nenuginčijamas¹. Daukantas yra

¹ Vincas Trumpa, „Simonas Daukantas, Historian and Pioneer of Lithuanian National Re-birth“, in: *Lituanus*, 1965, t. 11, Nr. 1, p. 5–17; Vytautas Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991.

pripažinta nacionalinės reikšmės figūra Lietuvoje, viena iš ryškiausių, o gal ir pati ryškiausia įžymybė lietuvių tautinio atgimimo veikėjų panteone. Daukanto indėlis į nacionalinės lietuvių kultūros raidą ir nacionalinės istoriografijos kūrimą yra unikalus ir lyginant su kitais Vidurio Europos nacionalinių istoriografijų kūrėjais². Jau vien Daukanto nusistatymas rašyti tiktai lietuvių kalba, kuria tuo metu egzistavo iš esmės tik religinė literatūra, ir ne tik populiarius šviečiamuosius, o ir sudėtingus intelektualius istorijos darbus, yra iškalbingas. Daukantas apsisprendė rašyti istorijos darbus lietuvių kalba ketvirtį amžiaus anksčiau nei žinomas čekų istorikas Palacky'is apsisprendė rašyti čekų kalba³. Neįmanoma perversinti Daukanto nuopelnų plėtojant rašytinę lietuvių kalbą (jis pirmasis sukūrė bendrinės lietuvių kalbos koncepciją) ir literatūrą, leidžiant vadovėlius ir apskritai remiant pradinio mokymo gimtąją lietuvių kalbą plėtrą, kur jis nuveikė itin daug turint omenyje turėtas galimybes. Daukanto išleistas lietuvių kalbos elementorius parapiinėms mokykloms buvo ne tik vienas iš pirmųjų, jis buvo itin naujoviškas turinio ir siūlomų mokymo skaityti metodų prasme⁴. Daukantas tapo lietuvių šviečiamąjo kultūrinio judėjimo centrine figūra lietuvių veikėjų neformaliuose veiklos rateliuose XIX a. 5 ir 6 dešimtmečiais Sankt Peterburge, Varniuose (Žemaitija) ar Svirlaukyje (Kuršo gubernija)⁵.

Šio straipsnio tikslas – aptarti kultūrinės aplinkos Rygoje, daugiausia, be abejo, vokiškos, įtaką Daukanto pažiūroms bei veiklai. Rygoje Daukanto praleisti metai (čia jis gyveno bent jau nuo 1825 iki 1834 metų⁶) buvo neabejotinai reikšmingi jo kaip istoriko ir tautos švietėjo, žadintojo formavimuisi.

² Monika Baár, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2010; Idem, „National Antiquities in East Central Europe: Three Variations on a Leading Theme“, in: Gábor Klaniczay, Michael Werner, Ottó Gecser, eds., *Multiple Antiquities - Multiple Modernities: Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures*, Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011, p. 163–184.

³ Balázs Trencsényi [et al.], *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*, t. I: *Negotiating Modernity in the 'Long Nineteenth Century'*, Oxford: Oxford University Press, 2016, p. 175–176.

⁴ Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: Šviesa, 1970, p. 343–344.

⁵ Egidijus Aleksandravičius, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 67–77, 87–94.

⁶ Reda Griškaitė yra iškėlusį prielaidą, kad Daukantas galėjo Rygoje gyventi jau 1823 m., žr. Reda Griškaitė, „Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega“, in: *Archivum Lituanicum*, 2005, t. 5, p. 289.

Galimas daiktas, kad Daukanto sprendimą vyksti į Rygą galėjo lemti jo didžiai gerbiamo istorijos autoriteto Vilniaus universiteto profesorius Igno Onacevičiaus nuomonė, kad Lietuvos istorijai ypač vertingi šaltiniai yra vokiški, o vokiečių tyrinėtojai yra jau nemažai nuveikę tirdami Lietuvos istoriją⁷. Vyksti į Karaliaučių pragyvenimui lėšų turėjusiam užsidirbti Daukantui būtų reiškę vyksti į svetimą mažai pažįstamą valstybę, o Ryga buvo patogesnė tuo požiūriu, kad buvo galima tikėtis joje lengviau gauti valdišką tarnybą. Kuršas, iš kur ir Ryga netoli, apskritai buvo daugeliu atžvilgių pavyzdys Daukantui. Jis dar savo 1822 m. raštuose *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* aukštino Kuršo ūkininkus, kurie gyvena viensėdžiuose, o ne, kaip kad Lietuvoje, kaimuose („kupetose“), ir tokiu būdu gali pažangiau žemės ūkyje tvarkytis⁸. Savo seserį ragino atiduoti vaiką mokytis ne į rusišką, o į vokišką mokyklą Kurše, nes vokiškos mokyklos geresnės, o Kuršas arti tėviškės⁹. Jau persikėlus iš Rygos į Peterburgą Daukanto parašytame veikale *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* Kuršo kunigaikštystės valdovai, ypač kunigaikštis Jokūbas iškeliamas pavyzdžiu Lietuvos politiniam elitui dėl jo vykdytos aktyvios prekybinės politikos, įsigyjant kolonijų Amerikoje. Daukantas taip pat pažymėjo, kad baudžiavinės prievolės Kurše buvo ne tokios sunkios valstiečiams kaip Lietuvoje¹⁰. Laiške, rašytame būsimam Žemaičių vyskupystės vyskupui Motiejui Valančiui 1846 m. balandžio 5 d. Daukantas kelia Kuršo pavyzdį švietimo srityje: „Kurše visur prie bažnyčių dabar įsteigė dvasinių knygų bibliotekas, kad kiekvienas vargingas ūkininkas, neįstengdamas knygų nusipirkti, galėtų skolintis ir skaityti, o taip pat tikybos tiesų mokytis savo šeimyną, – štai kur protas.“¹¹ Motiejus Valančius savo reguliariai rašomose darbinėse pastabose („Namų užrašai“) yra pažymėjęs, kad Daukantas „kelerius metus tarnavo Rygos karo gubernatoriaus Paleno kanceliarijoje ir gana neblogai išmoko vokiškai“¹². Valančius

⁷ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 35.

⁸ Vincas Laurinaitis, „S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiiu yr Žemaycziu“ 1822 m. ir to veikalo reikšmė“, in: *Darbai ir Dienos*, 1936, t. 5, p. 296.

⁹ „Medega S. Daukanto biografijai“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, p. 262.

¹⁰ Simonas Daukantas, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, in: *Simonas Daukantas, Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 644.

¹¹ Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 2, p. 783.

¹² Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 387.

pabrėžia vokiečių kalbą, nes vėliau Daukantas vyskupą jos mokė. Asmeninėje Daukanto bibliotekoje iš knygų įvairiomis kalbomis, kurios J. Lebedžio buvo identifikuotos kaip neabejotinai priklausiusios Daukantui, daugiausia knygų buvo vokiečių kalba¹³.

APŠVIETOS LAIKOTARPIO BALTVOKIEČIŲ ISTORIKŲ IR PUBLICISTŲ POVEIKIS S. DAUKANTUI

Daukantas, gyvendamas Rygoje, domėjosi baltvokiečių švietėjų darbais, daugiausia išleistais ir parašytais XVIII a. istorikų ir publicistų, nes tos dvi veiklos sritys buvo glaudžiai susijusios. Bent jau keturi Apšvietos amžiaus baltvokiečių istorikai ir publicistai Daukantui buvo gerai žinomi. Daukantas naudojosi istorijos šaltinių rinkiniais (*Livländische Jahrbücher*)¹⁴, leistais „Livonijos istoriografijos tėvo“, kaip pabrėžiant pradininko vaidmenį, vadinamas Friedrichas Konradas Gadebuschas (1719–1788)¹⁵. Iš kitų baltvokiečių istorikų, kuriuos žinojo Daukantas¹⁶, minėtinas Wilhelmas Christianas Friebe (1761–1811). Friebe – istorikas, kurio darbuose daugiausia dėmesio skiriama ekonominei raidai, ūkio istorijai Pabaltijyje, bet taip pat yra būdingas kritiškas Ordino ir dvasininkijos istorinio vaidmens Pabaltijyje vertinimas. Kita vertus, jis ir publicistas, nuosaikūs baudžiavinių santykių kritikas, pasisakęs už latvių ir estų baudžiavinių valstiečių būklės gerinimą, kaip priemonę nurodydamas jų švietimą ir ūkininkavimo formų tobulinimą prieš išlaisvinant iš baudžiavos¹⁷. Friebe, pasisakydamas prieš radikalią baudžiavos naikinimo reformą, nurodė, kad formalus politinės laisvės suteikimas neužtikrina individualios

¹³ Jurgis Lebedys, „Simono Daukanto biblioteka“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 322.

¹⁴ Mykolas Biržiška, Simono Daukanto biblioteka, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1937, t. 2, p. 62.

¹⁵ Christina Kupffer, „Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788): Vater der modernen livländischen Geschichtsschreibung?“, in: Klaus Garber und Martin Klöcker, Hrsgs., *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit*, Tübingen: Niemeyer, 2003, p. 421.

¹⁶ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 63.

¹⁷ Jürgen Heeg, *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft: zur politischen Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostseeprovinzen Russlands*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1996, p. 55.

asmens laisvės, yra nepakankamas, nes, tarkime, politiškai laisvi Vokietijos valstiečiai yra netgi nelaimingesni už baudžiauninkus dėl didelių valstybinių mokesčių, kas juos daro „valstybės vergais“ („ein sklav des Staats“)¹⁸. Augustas von Kotzebue (1761–1819), vienas iš labiausiai Daukanto mėgstamų istorikų, kuriuo Daukantas itin daug rėmėsi savo pirmajame istorijos veikle *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*¹⁹, taip pat turi būti įtraukiamas prie baltvokiečių švietėjų rato. Kotzebue turėjo įsigijęs dvarą Estijoje, jame parašė nemažai savo literatūrinių ir kitų darbų, palaikė glaudžius ryšius su kitais baltvokiečių intelektualais. Prie baltvokiečių švietėjų jis pirmiausia priskiriamas dėl savo indėlio į Apšvietos publicistiką, nes leido periodinius tos publicistikos leidinius, platinamus Pabaltijo gubernijose²⁰. Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvo ir trys²¹ bene garsiausio baltvokiečių švietėjo, „latvių laisvės apaštalo“²², kaip jį vėliau pavadino latvių tautinio sąjūdžio veikėjai, Garlybo Merkelio (1769–1850) knygos. Merkelis – garsus baltvokiečių publicistas, labiausiai išgarsėjęs baudžiovos kritikai Pabaltijyje skirtais darbais²³.

Iš Kotzebue Daukantas perėmė kryžiaus karų Pabaltijyje organizatorių ir dalyvių elgesio bei kryžiaus karo padarinių kaip vietos gyventojų pavergimo ir jų žemių pasisavinimo vertinimą. Panašius teiginius jis rado ir Merkelio darbuose. Galima dar paminėti ir tai, kad vėliau remdamasis tomis pat Kotzebue ir Merkelio knygomis, perimtomis iš buvusios Daukanto asmeninės bibliotekos į Lietuvių mokslo draugiją, senovės lietuvių ir kryžiaus karų Pabaltijyje krikščionybės santykį aprašinėjo Jonas Basanavičius²⁴.

Merkelio istoriniai ir publicistiniai darbai turėjo būti itin artimi Daukanto istoriografinėi koncepcijai, nes juose naudojama daug etnografinės, kultūrinės antropologinės medžiagos. Čia Merkelis buvo Herderio, su kuriuo buvo asmeniškai

¹⁸ Andrew James Blumbergs, *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: The Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*, Amherst, New York: Cambria press, 2008, p. 152.

¹⁹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 107.

²⁰ Jürgen Heeg, *op. cit.*, p. 60.

²¹ Mykolas Biržiška, *op. cit.*, p. 63.

²² I. G., „Garlibs Merkels, latvju brīvības apustulis“, in: *Austrums*, 1890, Nr. 2, p. 187–200; šį straipsnį lietuvių kalba perpasakojo Jonas Šliūpas savo straipsnyje „Garlibs Merkelis latvių valnybės apasztalas“, in: *Vienybė Lietuvninkų*, 1892, Nr. 17, p. 199–203.

²³ Pauls Daija, *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture*, Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 24–25.

²⁴ Jonas Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970, p. 160–171.

pažįstamas, susitikinėdavo ir pripažino idėjiniu autoritetu, sekėjas²⁵. Merkelio *Livonijos senovė* buvo parašyta kaip tik draugystės su Herderiu gyvenant Veimare metu. Herderis būtent recenzuodamas vieną iš Merkelio darbų baudžiavą apibūdino kaip neteisėtą, neturinčią teisinio pagrindo (vok. „Unverfassung“)²⁶.

Antrajame iš savo stambesnių publicistikos rašinių apie baudžiavą Pabaltijyje, išleistame vienoje knygoje kartu su Merkelio atliktais Davido Hume'o ir Jeano Jacques'o Rousseau darbų apie visuomenės sutartį vertimais į vokiečių kalbą, baltvokiečių švietėjas pareiškė, kad baudžiava atima iš įbaudžiantų gyventojų tėvynės meilę ir trukdo vystyti šalies ekonomiką, pramonę²⁷. Merkelis dviejų tomų *Livonijos senovėje* vaizduodamas baltų genčių gyvenimą prieš jų užkariavimą kryžiaus žygių Pabaltijyje metu, pateikia idealizuotą, vien šviesiomis spalvomis nupieštą latvių tautos senovėje paveikslą, labai panašų į tą, kurį kiek vėliau pateikia Daukantas, tik jau ne latvių, o lietuvių tautos senovėje. Užkrečiantis pavyzdys Daukantui turėjo būti Merkelio tikėjimas latvių kultūrinio atgimimo galimybėmis. Merkelis šį tikėjimą rėmė supratimu, kad laisvės siekis yra įgimtas, kad kiekviena tauta išgyvena tris pakopas, iš jų pirmoji esanti pirmąją laisvės pakopa, kai gyvenama harmonijoje su gamta, toliau eina civilizuotos vergijos periodas, o tada ateina naujo išsilaisvinimo ir grįžimo prie laisvės pakopa²⁸. Merkelio knyga *Livonijos senovė* Daukantas remiasi *Istorijoje Žemaitiškoje*. Rygos miesto įkūrimą Daukantas aprašo remdamasis Merkeliu²⁹. Visas baltų gentis Daukantas traktuoja kaip senovės lietuvių tautos atšakas, o Merkelis atvirkščiai – visas baltų gentis traktavo kaip senovės latvių tautos atšakas, pavyzdžiui, rašė, kad „iš visų latvių valstybių ilgiausiai išsilaikė Lietuva, nes čia buvo sutelkta didesnioji tautos stiprybė“³⁰. *Latviuose* Merkelis rašė, kad „Livonijoje, Kurše, Žiemgaloje ir Lietuvoje valstiečiai yra vienos tautos, ką rodo jų kalba ir papročiai“ ir kad visi šios vienos tautos

²⁵ Andrew James Blumbergs, *op. cit.*, p. 210.

²⁶ Julija Boguna, *Lettland als übersetzte Nation: Garlieb Merckels 'Die Letten' und ihre Rezeption im 19. Jahrhundert in Livland*, Berlin: Frank & Timme GmbH, 2014, p. 68.

²⁷ Jürgen Heeg, *op. cit.*, p. 116.

²⁸ Paulis Laizāns, „Garlibs Helvigs Merķelis“, in: Ella Buceniece, red., *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antologija*, Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, p. 286.

²⁹ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, t. 1, p. 187.

³⁰ Garlieb Merkel, *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes*, Berlin: Vossische Buchhandlung, 1798, t. 1, p. 65.

valstiečiai gali susivienyti kovoje prieš pavergėjus, jeigu laiku nebus imtasi išlaisvinimo iš baudžios reformų³¹. Nepaisant priskyrimo „latviams“ ar „lietuviams“ skirtumų, baltų genčių bendrumą Daukantas ir Merkelis nurodė vienodai, t. y. remdamiesi etniniu ir kultūriniu požiūriu. Merkelio teiginiai apie etninę lietuvių ir latvių giminingumą, lietuvių kaip latvių tautos dalies traktavimas nėra originalūs, jie perimti iš Göttingeno istoriko Schlözerio. Merkelis taip pat buvo susipažinęs su Herderio darbo *Idėjos žmonijos istorijos filosofijai* skyreliu, skirtu lietuviams, kuršiams ir latviams³². Merkelio knygos *Livonijos senovė* pirmojo tomo pirmųjų trijų skyrių struktūra yra grįsta ne chronologiniu, o tematiniu principu. Iš pradžių aprašoma Livonijos erdvės topografija: geografinė padėtis, gamta ir žmonės, paskui išskiriami tokie knygos poskyriai, kaip latvių „garbingumas ir vaišingumas“, „jų būdo švelnumas“, „senųjų latvių tikyba“ ir pan. Itin daug dėmesio Merkelis skiria senųjų Livonijos gyventojų tikybai, išskiria Vaidevučio vaidmenį kuriant latvių visuomeninę politinę santvarką, vadina ją „latvių Moze“³³. Gamtos, religijos ir žmogaus glaudaus ryšio, vienovės pabrėžimas būdingas Merkelio požiūriui, toks pats požiūris išsakomas ir Daukanto darbuose. Daukanto *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių* yra lietuvių kalbai, religijai, gyvenimo būdui, laidojimo papročiams ir prekybai apibūdinti skirti skyriai. Rygoje rašytą *Istoriją Žemaitišką* jis papildė dviem naujais skyriais, kurių nebuvo jo *Darbuose*. Vienas jų – „Aprašas krašto lietuvių ir žemaičių“, čia Daukantas remiasi Merkelio *Livonijos senovė* tiesiogiai. Kaip Merkelio išsakytą Daukantas nurodo tvirtinimą, kad senovėje visos baltų gentys, nors įvairiai vadinamos, sudarė vieną tautą, nes kalbėjo ta pačia kalba ir turėjo tuos pačius papročius, tą patį tikėjimą išpažino ir tokią pat valdymosi santvarką buvo sukūrę³⁴. Kitas naujas *Istorijos Žemaitiškos* skyrius skirtas senovės lietuvių politinei santvarkai. Merkelio *Livonijos senovėje* buvo poskyris, skirtas senovės latvių politinei santvarkai. Merkelio ir Daukanto požiūriu į senovės latvių ar lietuvių politinę santvarką identiškas elementas yra tos santvarkos traktavimas kaip respublikoniškos, pabrėžiant despotiškos valdžios nebuvimą. Užkariautojai esą

³¹ Garlieb Merkel, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*, Leipzig: Heinrich Gräff, 1797, p. 224.

³² Karl Christoph von Stritzky, *Garlieb Merkel und „Die Letten am Ende des philosophischen Jahrhunderts“*, Riga: E. Bruhns, 1939, p. 29, 31.

³³ Garlieb Merkel, *Die Vorzeit Lieflands*, p. 36.

³⁴ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 131.

stengėsi ne tik pavergti gyventojus, o ir laikyti juos tamsybėje, užkirsdami kelią į išsilavinimą. Merkelio politinio (politinės santvarkos) veiksnio laikymas svarbiu tautos būdo požymiu yra kiek kitoks negu herderiška tautos traktuotė. Tad Daukantas, kuriam politinis savarankiškumas buvo kone lygiavertis kultūriniam tautos savitumui, galėjo čia pasiremti Merkeliu.

Bręstančią mintį apie atskiro darbo, skirto vien lietuvių tautos būdo išsamiam aptarimui, reikalingumą rodytų tam tikras tematikos dubliavimasis *Istorijoje Žemaitiškoje*. Tarsi pamirštant, kad jau rašyta, dalis tos pačios tematikos nagrinėjama du kartus skirtingose vietose. Toks dubliavimasis, aišku, išliko todėl, kad šis veikalas liko nebaigtas. Skyriai apie senovės lietuvių papročius, gyvenimo būdą ir kt. yra veikalo pradžioje, tačiau veikalas baigiamas vėl grįžtant prie tautos būdo aprašinėjimo. Vien teminiu istorinio pasakojimo turinio organizavimo principu remdamasis Daukantas, jau išvykęs iš Rygos, parašo ir Peterburge 1845 m. išleidžia *Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Šios knygos teminiai skyriai yra panašūs į Merkelio *Livonijos senovės* pirmo tomo pirmuosius skyrius. Tiesa, yra ir ryškesnių skirtumų, nes Daukantas, skirtingai nuo Merkelio, daug dėmesio skiria lietuvių karybos ir prekybos aprašymams. Mintį skirti knygą ne grynai chronologinei istorijai, o etnokultūriniam lietuvių tautos portretui galėjo įkvėpti Merkelio duotas panašus latvių tautos būdo aprašymo pavyzdys, nors lietuvių tautos būdo bruožų glausta versija yra jau pirmajame Daukanto istorijos veikale *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių*, rašytame dar gyvenant Vilniuje. Merkelis tikrai įkvėpė latvius, pačius pirmuosius jų besiformuojančios inteligentijos atstovus, nes apie 1820 m. abiejų Merkelio knygų pirmieji skyriai buvo išversti į latvių kalbą ir panaudoti rankraštiniėje, gana nevientisoje Janio Pulano (Jānis Pulans) kompiliacijoje *Pasakojimas apie latvių tautą nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*³⁵. 1845 m. lietuvių kalba Peterburge išspausdintas Daukanto *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* savo intelektualia kokybe niekuo nenusileidžia Merkelio vokiečių kalba išleistiems darbams. Tai istorinė ir antropologinė studija su moralės filosofijos ir publicistiniais komentarais bei įžvalgomis. Kaip yra teigusi Angelė Vyšniauskaitė, šio veikalo negalima laikyti etnografijos darbu: „tvirtinti, kad „Būdas“

³⁵ Julija Boguna, „Latvia as a Nation through Translation. The history of translating Garlieb Merkel’s *The Latvians into Latvian*“, in: *Paper presented at the 77th Meeting of the Association for German Studies in Great Britain and Ireland (AGS)*, 9.–11.04.2014.

yra „Lietuvos etnografija“, atrodo, ne visai tikslu. „Darbai“ ir „Būdas“, palyginti su kitų XVI–XVIII a. autorių veikalais, nedaug teduoda detalesnių žinių XIX a. pradžios Žemaitijos kaimo materialinei ir dvasinei kultūrai pažinti, ir tas reikia pačiam skaitytojui išsilukštenti iš „senovės Lietuvą“ aptariančio konteksto³⁶. Latviškame kontekste vertinamas Daukanto *Būdas* prilygtų tam hipotetiškam atvejui, jei pats Merkelis būtų *Livonijos senovę* rašęs latvių kalba ir ja publikavęs. Kitaip tariant, Daukanto *Būdas* yra vienareikšmiškai sensacingas darbas to meto kontekste, nors tada tą sensacingumą labai nedaug kas suvokė.

Daukantas pirmajame savo veikale retai vartojo „tautos būdo“ sąvoką. Merkelis „būdo“ (vok. „Charakter“) sąvoką savo darbuose pasitelkė kaip vieną esminių sąvokų tautai apibūdinti. Jo knygos *Latviai filosofijos amžiaus pabaigoje* antras skyrius „Latvių apibūdinimas“ („Charakteristik der Letten“) pradedamas bendrais samprotavimais, kaip „tautos būdą“ („Charakter einer Nation“) veikia įstatymais įtvirtintas despotizmas³⁷. Galima atkreipti dėmesį ir į Merkelio argumentus, kodėl jis *Livonijos senovėje* pirmiausia pateikia bendrą latvių tautos charakteristiką ir tik paskui imasi chronologinio istorijos dėstymo. Jis teigė: „Latvių charakteris, gyvenimo būdas ir religija turi būti aprašyti prieš pasakojant jų naikinimo istoriją.“³⁸ Sąvoką „tautos būdas“, kaip apibūdinančią savitos bendruomeninės moralės esminių (charakteringų) bruožų visumą, Daukantas galėjo pradėti vartoti sekdamas Herderiu, bet Merkelio, kuris šią sąvoką buvo produktyviai pavartojęs latviams apibūdinti, pavyzdys taip pat turėjo būti paveikus. *Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* abstraktus terminas „tautos būdas“ aptinkamas vos kelis kartus. Tačiau dažniau vartojamas „lietuvių būdas“ ar „bočių probočių būdas“.

Daukanto *Būde* yra kelis kartus tiesiogiai remiamasi Merkelio *Livonijos senove*, apibūdinant senovės lietuvių šventes. Šventėms aprašyti skirti keli *Būdo* skyriai, aprašymas yra itin platus. Pavyzdžiui, senovės lietuvių maldą į dievą Perkūną, kaip jau yra nustačiusi Roma Bončkutė, Daukantas kūrybiškai perrašė iš Merkelio *Livonijos senovės*³⁹. Apskritai Daukantas *Būde* skyrė

³⁶ Angelė Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 138.

³⁷ Garlieb Merkel, *Die Letten*, p. 30.

³⁸ Garlieb Merkel, *Die Vorzeit Lieflands*, p. 66.

³⁹ Roma Bončkutė, „Simonas Daukantas – Metų skaitytojas“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės: Straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekauskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 150.

nemažą dėmesį pagonių dievų panteonui, panašiai kaip tai darė Merkelis. Iš esmės identiškas, greičiausiai iš Herderio perimtas, yra Merkelio ir Daukanto požiūris į religijos kilmę. Relingumas yra įgimtas, bet jo formos priklauso nuo patirties, t. y. įgimtas pats Dievo idėjos principas, bet jis konkretinasi žmogui stebint aplinkinio pasaulio reiškinius. Merkelis rašė, kad latvių senoji religija nebuvo iš niekur perimta, ji įgimta: „Latvių mitologija nekilo iš senųjų pietų europiečių, kaip ir ne iš skandinavų, jis kilo iš vieno ir to paties šaltinio, o būtent – žmogaus dvasia visur pasižymi tomis pat savybėmis.“⁴⁰ Palyginimui – Daukanto pareiškimas *Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*: „Kožnas žmogus turi širdyje savo įgimtą nuomonę apie Dievą, šio pasaulio įkūrėją, todėl pasijutęs pasauly, mėklindamos į dangaus ir žemės daiktus, tuojau taria esantį vieną įkūrėją tų visų stebuklingų daiktų.“⁴¹

Merkelio knyga *Latviai, ypač Livonijoje, filosofijos amžiaus pabaigoje*, pirmą kartą išleista 1796 m.⁴², buvo ryškus asmeninės valstiečių nelaisvės, kitaip tariant, baudžios, negailestingos kritikos pavyzdys⁴³. Ši knyga padarė poveikį baudžios panaikinimo, tiksliau, asmeninės valstiečių laisvės paskelbimo aktų priėmimui Pabaltijo gubernijose 1816–1819 m. Merkelis ir kai kurie kiti jo amžininkai švietėjai baudžios vienu iš neigiamiausių padarinių laikė tai, kad valstiečiams ji užkirto kelią į išsilavinimą, o neišsilavinęs žmogus panašesnis į gyvulį nei į protingą žmogų⁴⁴. Antrajame *Latvių filosofijos amžiaus pabaigoje* leidime Merkelis rašė, kad baudžiava naikina valstybę (*ein Staat*), kuri yra ne kas kita, kaip laisvų žmonių susivienijimas visų ir kiekvieno atskirai žmogaus laimei. Baudžiauninko padėtis yra netgi blogesnė už vergo, nes iš vergų nereikalaujama atlikti jokių pareigų valstybei, o iš baudžiauninkų reikalaujama karinės prievolės⁴⁵. Ragindamas panaikinti baudžią XVIII a. pabaigoje Merkelis matė vien privalumus. Panaikinus baudžią turėtų stipriai plėstis pramonė Livonijoje, prie keleto esančių stiklo ir veidrodžių gamybos fabriekų turėtų prisidėti gausybė odos, muilo, deguto, drobės, klijų ir potašo

⁴⁰ Garlieb Merkel, *Die Vorzeit Lieflands*, p. 140–141.

⁴¹ Simonas Daukantas, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, p. 488.

⁴² Nors išleistas 1796 m., knygos paantraštėje specialiai buvo įrašyta klaidinga vėlesnių metų, t. y. 1797 m., data.

⁴³ Andrew James Blumbergs, *op. cit.*, p. 167–196.

⁴⁴ Pauls Daija, *op. cit.*, p. 25–26.

⁴⁵ Garlieb Merkel, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, Zweite verbesserte Auflage, Leipzig: Heinrich Gräff, 1800, p. 168–169.

įmonių. Plėstųsi bičių ir avių auginimas, kaip ir prekyba. Tai labai pagerintų krašto ekonomiką⁴⁶.

Teiginius apie baudžiavinių valstiečių laikymą gyvuliais, nesirūpinant jų išsilavinimu, išsako ir Daukantas, jie išraiškingesni tampa jo vėlesniuose istorijos darbuose, palyginus su ankstyvaisiais. Pirmajame savo lietuvių tautos istorijos darbe užkariautojų kryžiuočių pavergtų gyventojų padėties palyginimą su gyvulio Daukantas pakartoja aštuonis kartus⁴⁷. Rygoje rašytoje *Istorijoje Žemaitiškoje* pasakodamas apie kryžiuočių vykdomą užkariaujamų Pabaltijo gyventojų įbaudžiavinimą jis tokį palyginimą kartoja kone du kartus dažniau (15 kartų)⁴⁸. *Latvių filosofijos amžiaus pabaigoje* Daukantas tiesiogiai neįtuoja, nors ši knyga buvo jo bibliotekoje, matyt, dėl knygos kaip kurstytojiško ir provokacinio veikalo reputacijos, nes joje buvo grasinama kilsiant revoliuciją, jeigu nebus panaikinta baudžiava⁴⁹. Daukantas, skirtingai nuo Merkelio, negalėjo rašyti aštrios politinės publicistikos tekstų, nes dirbo valstybinėje Rusijos imperijos tarnyboje ir buvo kilęs iš „maištingų gubernijų“. Tačiau Daukanto baudžiavos įvedimo padarinių kritinis vertinimas labai panašus į Merkelio teiginius, iš esmės identiškas. Ir vienas, ir kitas baudžiavą radikaliai retoriškai prilygino „vergijai“, turėdami omenyje asmens nelaisvę. Pirmajame Daukanto istorijos veikle baudžiavos kaip asmens pavergimo kritikos yra tik užuomazgų, bet ji jau yra ryški Rygoje rašytoje *Istorijoje Žemaitiškoje*, didžiausios apimties Daukanto darbe, kur pirmąkart įvedamas specialus lietuviškas žodis šiam reiškiniui nusakyti – *baudžiava*. Pats žodis Daukanto yra perimtas iš Liudviko Rėzos, jo komentarų Kristijono Donelaičio poemai *Metai*, tačiau Daukanto šiuo žodžiu nusakomo reiškinio apibūdinimas yra abstraktesnis ir labiau apibendrintas. *Istorijoje žemaitiškoje* teigiama, kad baudžiava paneigia žmogiškąją savivertę ir savigarbą, pasak Daukanto, ji „nesutinkama su žmogaus protu ir teisybe“. Taip pat ji yra ekonominės gerovės šalyje vystymo kliūtis⁵⁰. Šie teiginiai visiškai sutampa su Merkelio išsakomais. Merkelis kalba

⁴⁶ Jürgen Heeg, *op. cit.*, p. 69.

⁴⁷ Simonas Daukantas, „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, in: Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 35, 98, 111, 128, 165, 205, 304, 361.

⁴⁸ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 66, 156, 260, 281, 285, 311, 343, 353, 374, 395, 518, 520, 522; t. 2, p. 99, 103

⁴⁹ Andrew James Blumbergs, *op. cit.*, p. 120.

⁵⁰ Simonas Daukantas, *Istorija Žemaitiška*, t. 1, p. 77.

apie sumanius amatininkus bei išradėjus, nors ir baudžiauninkus, o tokių galėtų atsirasti gerokai daugiau panaikinus baudžiavą⁵¹. Tas tvirtinama ir Daukanto *Būde*⁵². Merkelis antrajame papildytame *Latvių* leidime kaip baudžiatvora pražūtingų padarinių pavyzdį tiesiogiai nurodė Lenkijos–Lietuvos valstybę, vadino ją nelaiminga teigdamas, kad baudžiava, o ne išorės priešai ją sužlugdė⁵³. Tokia mintis išsakoma ir Daukanto *Būde*⁵⁴, kur apskritai baudžiatvora kritika yra aštriausia, palyginus su visais kitais Daukanto tekstais. Čia yra ne vienas ryškesnis su pasipiktinimu išsakomas lietuvių baudžiauninko beteisiškumo apibūdinimas, pavyzdžiui, šis: „Žmonės nuvargę, kaip pilelėse, arba miestuose, taip ir kiemuose ar sodose gyvenantys, didžiai sunkia vergyba nunovyti, nesgi kožnas gyventojas yra prie žemės prikaltas. Į namus gyventojų įėję gali kaip tinkamas lėbauti, valgoma daiktą ar drabužį neklausdamas paimti ir patį iki smerčio primušti; vargšas niekame paguodos neras ir niekas jo neužstos, ir piktadėjas paliks nesudraustu.“⁵⁵.

Merkelio baudžiatvora kritika buvo davusi aiškų rezultatą – jos panaikinimo reformą Pabaltijo gubernijose. Daukantas, viena vertus, turėjo matyti artimą istorinę pažangios socialinės raidos pavyzdį kaimynystėje, kita vertus, jam rašant savo *Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Rusijos imperijoje jau vyravo visai kitas, reakcinis režimas, kur panaši į Merkelio tekstus kritiška publicistika ar netgi istoriosofiniai svarstymai buvo daug sunkiau įsivaizdujami nei 30–40 metų anksčiau. Vis dėlto laikytina, jog Merkelio baudžiatvora kritika, su kuria Daukantas susipažino gyvendamas Rygoje, turėjo tiesioginį poveikį Daukanto idėjinėi evoliucijai, kritiškų nuostatų baudžiatvora atžvilgiu galutiniam suformavimui ir įsitvirtinimui.

DAUKANTO RYŠIAI SU LATVIŲ LIAUDIES ŠVIETIMO VEIKĖJAIS

Vienas iš žymesnių baltvokiečių pastorių Rygoje, kuris XIX a. 4–5 dešimtmečiais aktyviai rūpinosi latvių liaudies švietimo reikalais, buvo Johannesas

⁵¹ Garlieb Merkel, *Die Letten*, p. 42–44.

⁵² Simonas Daukantas, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, p. 480–481.

⁵³ Garlieb Merkel, *Die Letten*, Zweite verbesserte Auflage, p. 272.

⁵⁴ Simonas Daukantas, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, p. 646.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 483.

Hermannas Trey'us. Latvių kultūros ir tautinės savimonės raidoje jis neabejotinai yra viena iš pačių ryškiausių figūrų ankstyvuju latviškos nacionalinės kultūros formavimosi laikotarpiu. Jis leido ir savo lėšomis finansavo įvairių latviškų knygų (katekizmo, latvių bažnyčios istorijos ir kt.)⁵⁶ ir laikraščių leidybą. Baltvokiečių kilmės liuteronų pastorius buvo kilęs iš santykinai žemo socialinio sluoksnio, anksti neteko tėvų, galvojo tapti knygų prekiautoju, taip susirinkti norimas skaityti knygas ir dar sutaupyti pinigų studijoms universitete. Teologijos studijas Dorpato (Tartu) universitete baigė materialiai remiamas vieno liuteronų pastoriaus, vėliau pats šelpė kitus pasiryžusius studijuoti jaunuolius. Studijuodamas Tartu universitete Trey'us buvo įkūręs studentišką poezijos mylėtojų draugiją. Nuo 1819 metų jis tapo latvių liuteronų bendruomenės pastoriumi ir nuo tada gerai pažino latvių socialinę ir kultūrinę situaciją. Didžiąją dvasininko tarnybos dalį buvo Rygos Šv. Jono bažnyčios pastoriumi, garsėjo kaip karštas liuteronas⁵⁷.

Ypač reikšmingi Trey'aus veiklos rezultatai yra susiję su pirmojo latvių kalba Rygoje pradėto leisti laikraščio (ir antrojo laikraščio latvių kalba apskritai) įkūrimu ir leidyba 1832–1846 m. Trey'us buvo ir laikraščio redaktorius, atsakingas už turinį, taip pat jo leidėjas. Iš esmės tai buvo 4 puslapių savaitraštis, su priedais, leidžiamas aiškiai ne komerciniais, o religinio ir praktinio švietimo tikslais. Laikraštis (nuo 1838 m. jis vadintas tiesiog *Latvių draugas*), kaip minėta, buvo pirmasis Rygoje leistas laikraštis latvių kalba, jame šalia įvairių didaktinių ar religinio pobūdžio tekstų buvo reguliariai rašoma apie svarbesnius įvykius krašte, šalyje ir užsienyje. Laikraštyje skirta daug vietos praktinėms žinioms, stengtasi atkreipti žemdirbių dėmesį į retesnes augalininkystės kultūras, duodama daržininkystės patarimų, nurodymų, kaip auginti apynius ar prižiūrėti miškus⁵⁸. Daug rašyta apie latviškas mokyklas, pastoriai ir dvarininkai buvo raginami rūpintis, kad kiekviename valsčiuje būtų mokykla (latviška mokykla valstiečių vaikams mokyti), buvo nurodomi ir giriami mokyklas įsteigę dvari-

⁵⁶ „Johan Hermann Trey“, in: *Rigasche Biographien nebst einigen Familien-Nachrichten, Jubiläums-Feiern etc.*, Rīga, 1883, t. 2, p. 159.

⁵⁷ M. Biša, „Kāds latviešu draugs klausu laikos“, *Burtnieks*, 1933, t. 5, p. 370; Vita Zelče, *Latviešu avīžniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā (1822–1865)*, Promocijas darbs Dr. hist. grāda iegūšanai, Rīga: Latvijas Universitāte, 1994, p. 45–46; „Treijs (Trey, velak Treu) Hermanis“, *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*, prieiga internete: <http://lgdb.lnb.lv//index/person/700>

⁵⁸ Lilija Limane, „Pirmā Rīgas kristīgā avīze“, *Latvijas luterānis*, 2012-09-27.

ninkai, skelbiama mokyklų ir mokinių statistika. Mokyklomis rūpintis raginti ir patys valstiečiai. Laikraštis reguliariai spausdino latvišką poeziją, galima sakyti, visų tuo metu žinomų latvių poetų, tarp jų ir pirmosios latvių poetės moters kūrybą⁵⁹. Pasak latvių tyrinėtojų, šioje poezijoje ryškėjo pirmieji latvių socialinės emancipacijos ir tautinės savimonės atsiradimo ženklai⁶⁰. Laikraštis subūrė visus pirmuosius latvių kilmės inteligentus, išaugino ir vėlesnio tautinio latvių judėjimo (jaunalatvių) pirmojo spaudos organo *Namų svečias* (latv. *Mājas Viesis*) redaktorių Anšį Leitanaš. Šis vėliau apie savo pirmtaką Trey'ų, iš kurio išmoko redaktoriaus amato, sakė, kad jis „buvo tikras visos latvių tautos tėvas ir ištikimas draugas“⁶¹. Šv. Jono bažnyčios latvių liuteronų pastorių kaip latvių bendruomenės telkėją ir žadintoją įvertino pirmojo latviško romano *Matininkų laikai* autorius Matysas Kaudzytis. Jis apskritai latvių tautinės savimonės atsiradimo pradžią laikė 1829 m. Trey'aus raginimą latviams nesigėdyti gimtinės, tautos ir tėvų kalbos, paskelbtą tais metais išleistame latviškame kalendoriuje⁶². Iš esmės tokį požiūrį apie Trey'aus reikšmę latvių tautiniam judėjimui pripažįsta ir šiandienos latvių mokslininkai⁶³.

Trey'aus latvių kalba pradėtame leisti laikraštyje *Latvių liaudies draugas* (latv. *Tas Latviešu Ļaužu Draugs*) jau pirmaisiais jo leidimo metais keletą savo rašinių paskelbė Juozapas Simforijonas Mieleška⁶⁴. Mieleška yra žinomas kaip išleidęs pirmąją lietuvių kalba knygėlę apie blaivybės draugijas 1846 m. Knygelė išleista Peterburge, tad galimai padedant Daukantui⁶⁵. Knygelę latvių kalba parašė Christianas Augustas Döbneris, ją Mieleška tik vertė iš latvių kalbos. Tačiau latvių kalba minėtą Döbnerio knygėlę išleido savo lėšomis būtent Trey'us, kaip, beje, ir kitus Döbnerio kūrinius⁶⁶. Döbneris buvo pastorius,

⁵⁹ M. Biša, *op. cit.*, t. 5, p. 372, t. 6, p. 471–472.

⁶⁰ Vita Zelče, *op. cit.*, p. 83

⁶¹ *Ibid.*, p. 46.

⁶² Matīss Kaudzīte, *Atmiņas no 'tautiskā laikmeta' un viņa lielakiem aizgājušiem darbiniekiem*, Cēsis–Rīga: Jēpes, 1924, t. 1, p. 37.

⁶³ *Latvija 19. gadsimtā: vēstures apceres*, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, p. 406–407.

⁶⁴ „Mieleška (Mieleška, arī Mieleško) Simforijons“, *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*, prieiga internete: <http://lgdb.lnb.lv//index/person/508>

⁶⁵ Roma Bončkutė, „Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris“, in: *Knygotyra*, 2015, t. 65, p. 61.

⁶⁶ „Trejs (Trey, velak Treu) Hermanis“, *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*, prieiga internete: <http://lgdb.lnb.lv//index/person/700>

geras Trey'aus pažįstamas, bendražygis latvių švietimo darbe. Galbūt knygelę apie blaivybės draugijas Mieleškai nurodė Trey'us. Juolab apie blaivybės draugijas laikraštyje *Latvių liaudies draugas* buvo rašoma nuo pat pirmųjų laikraščio numerių⁶⁷.

Daukanto bendramintis ir bičiulis Rygoje Mieleška – žemaitis, katalikų dvasininkas, dominikonų vienuolis, kilęs iš Kuršo pasienio ir gerai mokėjęs latvių kalbą. Buvo labai pamaldus, tad itin jaunas gavo dvasininko šventinimus. Pasak Juozo Tumo-Vaižganto, Mieleškos gimtinę Knabikų kaime nuo Kuršo (latviškų žemių) skyrė tik upė Vadakstis, o visa pakurše gyventojai gerai kalbėjo lygiai gerai tiek žemaitiškai, tiek latviškai⁶⁸. Mieleška didžiąją gyvenimo dalį (daugiau nei 30 metų) gyveno Rygos dominikonų vienuolyne, tačiau vykdė pastoracinę veiklą įvairiose Kuršo ir Livonijos gubernijos vietovėse, taip pat rašė ir leido nemažai religinės, dvasinės literatūros latvių kalba. Mieleška ypač prisidėjo prie giesmių vertimo ir pirmųjų katalikiškų latviškų giesmynų rengimo ir leidybos⁶⁹. Mieleškos kūriniai laikomi gana reikšmingu indėliu į nacionalinę latvių literatūrą⁷⁰. Mieleška, be kitų kūrinių, išvertė iš lotynų kalbos į latvių kalbą ir 1836 m. išleido Tomo Kempiečio *Kristaus sekimą*. Vertimo pratarinėje Mieleška tvirtino, kad „nėra nė vienos tautos, kurios kalba nebūtų paskelbtas šis veikalas, tik latvių kalba jo dar iki šiol nebuvo“⁷¹. Mieleška laikytinas reikšmingu latviškos ir lietuviškos kultūros plėtotuju, nes paskelbė kūrinių ir lietuvių kalba. Mieleška palaikė ryšius su Jonu Krizostomu Gintila, Motiejumi Valančiumi, tačiau taip pat ir su Daukantu. Iš Daukanto asmeninėje bibliotekoje buvusių Mieleškos knygų vienoje yra ranka lotyniškai įrašyta dedikacija kolegijos tarėjui Daukantui (*Magnifico Domino Simoni Dowkont Consiliario Collegiali cum sincerrimo affectu dicat autor*)⁷². Rygoje Mieleška atsiduria panašiu metu, kai čia įsikuria

⁶⁷ M. Biša, *op. cit.*, t. 6, p. 466.

⁶⁸ Juozas Tumas-Vaižgantas, „Juozapas–Simforijonas Mieleška“, in: *Tiesos kelias*, 1932, Nr. 7–8, p. 448.

⁶⁹ Andris Priede, „Kurzemes luteriskā un katoliskā tradīcija barona V. H. Līvena Dziesmu grāmatā (1733)“, in: *Ceļš: Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes teoloģisks un kultūr-vēsturisks izdevums*, 2005, Nr. 56, p. 194.

⁷⁰ „Mieleška (Mieleška, arī Miesleszko) Simforijons“, in: *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*, prieiga internete: <http://lgdb.lnb.lv//index/person/508>

⁷¹ Simforian Miesleschko, *Zeeniga preesterā Tohma no Kempenes tšchetras grahmatas no pakkal-staigaschanas Kristum*, Jelgawa: Steffenhagen, 1836, p. V.

⁷² Jurgis Lebedys, *op. cit.*, p. 326.

ir Daukantas⁷³. Abu jie buvo baigę tą pačią Žemaičių Kalvarijos dominikonų mokyklą, galėjo būti pažįstami nuo jaunystės, nors tarp jų ir buvo 11 metų amžiaus skirtumas. Mieleška, be savo pastoracinės ir kultūrinės veiklos, buvo žinomas ir kaip turtingos asmeninės bibliotekos savininkas, knygų mylėtojas, pirkto ir siuntė retų knygų iš Rygos Gintilai⁷⁴.

Rygoje 1833 m. apsilankė Jurgis Plateris su Simonu Stanevičiumi. Jų vizito tikslas – darbas bibliotekose tiriant įvairius su Lietuvos istorija, kultūra ir kalba susijusius spausdintus ir rankraštinius veikalus. Čia jie studijavo įvairių autorių darbus, darėsi knygų išrašus. Plateris mokėsi ir latvių kalbos, yra išlikę jo užrašai, kuriuose lyginama latvių ir žemaičių raidžių tartis⁷⁵. Manoma, kad latvių kalbą studijuoti Plateriui Rygoje padėjo Mieleška. Gali būti, kad latvių kalbą studijavo trise, prisijungus ir Daukantui, nes ir Plateris, ir Daukantas turėjo įsigiję tą patį pirmojo latvių švietėjo – senojo Stenderio – išleistą dvi-kalbį vokiečių–latvių žodyną⁷⁶. Plateris su Stanevičiumi Rygoje 1833 m. išbuvo bent jau tris mėnesius (balandį–birželį)⁷⁷, turėjo susitikti su Daukantu, bet taip pat yra žinoma, kad jie lankėsi čionykštėse didesnėse privačiose bibliotekose⁷⁸. Šias bibliotekas turėjo gerai žinoti ir Daukantas. Tai – Juozapo Simforijono Mieleškos ir Johanneso Hermanno Trey'aus bibliotekos. Trey'aus biblioteka iš tikro buvo išskirtinė, ją sudarė apie 30 000 humanitarinės pakraipos literatūros įvairiomis kalbomis tomų, įskaitant ir daugybę rankraščių. Beveik 10 000 tomų sudarė vien krašto ir kaimyninių šalių (Pabaltijo, Prūsijos, Lenkijos, Švedijos, Danijos) istorijos ir filologijos knygos. Galima sakyti, tai buvo į baltistiką plačiau prasme orientuota biblioteka⁷⁹. Trey'us šią biblioteką perėmė iš kito gerai

⁷³ Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 3: XIX amžius, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 146.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Domas Kaunas, *Bibliotheca Georgii Comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 86–87.

⁷⁶ Roma Bončkutė, „Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris“, in: *Knygotyra*, 2015, t. 65, p. 61.

⁷⁷ Giedrius Subačius, *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 363.

⁷⁸ Vytautas Jurgutis, „Jurgis Plioteris (Plateris)“, in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius: Mintis, 1968, t. 2, p. 873.

⁷⁹ Klaus Garber, *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*, Köln: Böhlau Verlag, 2007, p. 110–111.

žinomo Rygos bibliofilo – savo globėjo Liboriuso von Bergmanno. Po jo mirties biblioteką nupirko ir toliau pildė. Trey'ui mirus ją perpirko Livonijos bajorijos draugija (Livländische Ritterschaft), o dabar didelė Trey'aus bibliotekos dalis yra atitekusi Latvijos nacionalinio archyvo bibliotekai. Trey'aus bibliotekoje buvo itin retų rankraščių, pavyzdžiui, vieną iš dviejų apskritai išlikusių *Eilios Livonijos kronikos* rankraštinių nuorašų (senesnysis, vadinamasis Rygos rankraštis), pagal kurį pirmąkart šios itin svarbios Lietuvos istorijai vokiškos kronikos leidimą spaudai 1817 m. parengė minėtas Trey'aus globėjas, jo išsimokslinimą rėmęs liuteronų pastorius Liborius von Bergmannas.

Apie tiesioginius Daukanto ryšius su Trey'umi kol kas nėra duomenų. Nors tokie ryšiai greičiausiai egzistavo. Daukantas *Istorijoje Žemaitiškoje* remiasi daugiatomiu Jakobo Langebeko *Scriptores rerum Danicarum* rinkiniu, bent jau pirmuoju tomu. Tai gana retas leidinys, Daukanto gyvenimo Rygoje laiku jo nebuvo jokioje tenykštėje viešojoje bibliotekoje. Kaip buvo rašyta vokiečių spaudoje netrukus po pastoriaus mirties aptariant jo biblioteką, šeši Langebeko leidinio tomai Rygoje buvo tik šioje bibliotekoje⁸⁰. Tad numanu, iš kur Daukantas šį šaltinių rinkinį gavo, nes neturėjo jo savo asmeninėje bibliotekoje. Tačiau ar būta kokių nors artimesnių tiesioginių Daukanto ir Trey'aus kontaktų, sunku pasakyti remiantis šiuo metu prieinamais duomenimis. Tačiau Trey'aus veikla, apie kurią Daukantas bent jau iš Mieleškos turėjo žinoti, buvo sektinas pavyzdys Daukantui.

APIBENDRINANT

Simono Daukanto gyvenimo Rygoje laikotarpis buvo reikšmingas Daukanto visuomeninėms ir politinėms pažiūroms bei veiklos nuostatomis galutinai subręsti. Rygoje Daukantas turėjo galimybę perskaityti daugelį baltvokiečių istorikų ir publicistų veikalų, susijusių su baltų genčių senove, bet taip pat su aktualia visuomenine-politine situacija Rusijos imperijos vakariniuose pakraščiuose. Daukantas išplėtotą baudžios Lietuvos, kaip asmens laisvės ir žmogaus teises suvaržančio bei šalies ekonominę vystymąsi stabdančio reiškinio, kritiką išsakė veikiamas perskaitytų baltvokiečių švietėjų, pirmiausia

⁸⁰ „Die Bibliothek des weiland Pastor Hermann Treu“, in: *Das Inland*, 1851, Nr. 49, p. 860.

Merkelio, darbų. Rygos latvių pastoriaus Trey'aus veikla, susijusi su liaudies švietimui skirtu laikraščio latvių kalba ir kitos šviečiamosios literatūros leidyba bei apskritai latvių liaudies švietimo situacija, turėjo stiprinti Daukanto orientaciją į liaudies (tautos) švietimo veiklą, įtvirtinti nuostatas ja užsiimti. Apie Trey'aus veiklą Daukantas turėjo žinoti iš katalikų kunigo Rygoje Mieleškos, kuris savo ruožtu užsiėmė šviečiamąja veikla ir religinės literatūros latvių kalba rengimu bei leidyba.

ŠALTINIAI

- BASANAVIČIUS JONAS, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1970.
- DAUKANTAS SIMONAS, *Istorija Žemaitiška*, parengė Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1995, t. 1–2.
- DAUKANTAS SIMONAS, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1–2.
- DAUKANTAS SIMONAS, „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, in: Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 33–400.
- DAUKANTAS SIMONAS, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, in: Simonas Daukantas, *Raštai*, sudarė Vytautas Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, t. 1, p. 401–654.
- „Die Bibliothek des weiland Pastor Hermann Treu“, in: *Das Inland*, 1851, Nr. 49, p. 857–865.
- KAUDZĪTE MATĪSS, *Atmiņas no 'tautiskā laikmeta' un viņa lielakiem aizgājušiem darbiniekiem*, Cēsis–Rīga: Jēpes, 1924, t. 1.
- „Medega S. Daukanto bijografijai“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 5: Simonas Daukantas, Vilnius: Viltis, 1993, p. 249–385.
- MERKEL GARLIEB, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts*, Zweite verbesserte Auflage, Leipzig: Heinrich Gräff, 1800.
- MERKEL GARLIEB, *Die Vorzeit Lieflands: Ein Denkmahl des Pfaffen- und Rittergeistes*, Berlin: Vossische Buchhandlung, 1798, t. 1.
- MERKEL GARLIEB, *Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde*, Leipzig: Heinrich Gräff, 1797.
- MIELESCHKO SIMFORIAN, *Zeenīga preestera Tohma no Kempenes tšchetras grahmatas no pakkal-staigaschanas Kristum*, Jelgawa: Steffenhagen, 1836.
- VALANČIUS MOTIEJUS, *Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

LITERATŪRA

- „Mieleška (Mieleška, arī Mielezsko) Simforijons“, in: *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*, prieiga internete: <http://lgdb.lnb.lv/index/person/508>

- „Treijs (Trey, velak Treu) Hermanis“, in: *Datubāze „Latviešu grāmatniecības darbinieki līdz 1918 gadam“*, prieiga internete: <http://lgdb.lnb.lv/index/person/700>
- „Johan Hermann Trey“, in: *Rigasche Biographieen nebst einigen Familien-Nachrichten, Jubiläums-Feiern etc.*, Riga, 1883, t. 2, p. 156–159.
- ALEKSANDRAVIČIUS EGIDIJUS, *Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863 metais. Organizaciniai kultūros ugdymo aspektai*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 67–77, 87–94.
- BAĀR MONIKA, „National Antiquities in East Central Europe: Three Variations on a Leading Theme“, in: Gábor Klaniczay, Michael Werner, Ottó Gecser, eds., *Multiple Antiquities - Multiple Modernities: Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures*, Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2011, p. 163–184.
- BAĀR MONIKA, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford: Oxford University Press, 2010.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, Simono Daukanto biblioteka, *XXVII knygos mėgėjų metraštis*, Kaunas, 1937, t. 2, p. 59–70.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 3: *XIX amžius*, antrasis (fotografuotas) leidimas, Vilnius: Sietynas, 1990.
- BIŠA M., „Kāds latviešu draugs klausu laikos“, *Burnieks*, 1933, t. 5, p. 370–376, t. 6, p. 465–472.
- BLUMBERGS ANDREW JAMES, *The Nationalization of Latvians and the Issue of Serfdom: The Baltic German Literary Contribution in the 1780s and 1790s*, Amherst, New York: Cambria press, 2008.
- BOGUNA JULIJA, „Latvia as a Nation through Translation. The history of translating Garlieb Merkel's *The Latvians* into Latvian“, in: *Paper presented at the 77th Meeting of the Association for German Studies in Great Britain and Ireland (AGS)*, 9.–11.04.2014.
- BOGUNA JULIJA, *Lettland als übersetzte Nation: Garlieb Merckels 'Die Letten' und ihre Rezeption im 19. Jahrhundert in Livland*, Berlin: Frank & Timme GmbH, 2014.
- BONČKUTĖ ROMA, „Dvi asmeninės bibliotekos – viena vizija: Simonas Daukantas ir Jurgis Plateris“, *Knygotyra*, 2015, t. 65, p. 48–65.
- BONČKUTĖ ROMA, „Simonas Daukantas – Metų skaitytojas“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės: Straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 126–158.
- GARBER KLAUS, *Schatzhäuser des Geistes: Alte Bibliotheken und Büchersammlungen im Baltikum*, Köln: Böhlau Verlag, 2007.
- GRIŠKAITĖ REDA, „Dominikas Cezarijus Chodzka – Simono Daukanto kolega“, in: *Archivum Lituanicum*, 2005, t. 5, p. 263–296.
- HEEG JÜRGEN, *Garlieb Merkel als Kritiker der livländischen Ständegesellschaft: zur politischen Publizistik der napoleonischen Zeit in den Ostseeprovinzen Russlands*, Frakfurt am Main: Peter Lang, 1996.
- I. G., „Garlībs Merckels, latvju brīvības apustulis“, in: *Austrums*, 1890, Nr. 2, p. 187–200.
- JURGUTIS VYTAUTAS, „Jurgis Plioteris (Pliateris)“, in: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius: Mintis, 1968, t. 2, p. 873.

- KAUNAS DOMAS, *Bibliotheca Georgii Comitis de Plater. Jurgio Platerio biblioteka – Lietuvos knygos kultūros ir mokslo paminklas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012.
- KUPFFER CHRISTINA, „Friedrich Konrad Gadebusch (1719–1788): Vater der modernen livländischen Geschichtsschreibung?“, in: Klaus Garber und Martin Klöcker, Hrsgs., *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit*, Tübingen: Niemeyer, 2003, p. 421–440.
- LAIZĀNS PAULIS, „Garlībs Helvigs Merķelis“, in: Ella Buceniece, red., *Ideju vēsture Latvijā. No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija*, Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, p. 284–286.
- Latvija 19. gadsimtā : vēstures apceres*, Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2000, p. 406–407.
- LAURINAITIS VINCAS, „S. Daukanto „Darbay senuju Lituwiu yr Žemaycziū“ 1822 m. ir to veikalo reikšmē“, in: *Darbai ir Dienos*, 1936, t. 5, p. 296.
- LEBEDYS JURGIS, „Simono Daukanto biblioteka“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, t. 1: *Studijos ir straipsniai*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 304–326.
- LIMANE LILIJA, „Pirmā Rīgas kristīgā avīze“, in: *Latvijas luterānis*, 2012-09-27.
- LUKŠIENĒ MEILĒ, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: Šviesa, 1970, p. 343–344.
- MERKYS VYTAUTAS, *Simonas Daukantas*, Vilnius: Vyturys, 1991.
- PAULS DAIJA, *Literary History and Popular Enlightenment in Latvian Culture*, Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- PRIEDE ANDRIS, „Kurzemes luteriskā un katoliskā tradīcija barona V. H. Līvena Dziesmu grāmatā (1733)“, in: *Ceļš: Latvijas Universitātes Teoloģijas fakultātes teoloģisks un kultūrvēsturisks izdevums*, 2005, Nr. 56, p. 187–203.
- STRITZKY KARL CHRISTOPH, *Garlieb Merkel und „Die Letten am Ende des philosophischen Jahrhunderts“*, Rīga: E. Bruhns, 1939.
- SUBAČIUS GIEDRIUS, *Simono Daukanto Rygos ortografija (1827–1834)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- ŠLIŪPAS JONAS, „Garlībs Merķelis latvių valnybės apasztalas“, in: *Vienybė Lietuvninkų*, 1892, Nr. 17, p. 199–203.
- TRENSCENYI BALAZS [et al.], *A History of Modern Political Thought in East Central Europe*. t. I: *Negotiating Modernity in the ‘Long Nineteenth Century’*, Oxford: Oxford University Press, 2016.
- TRUMPA VINCAS, „Simonas Daukantas, Historian and Pioneer of Lithuanian National Rebirth“, in: *Lituanus*, 1965, t. 11, Nr. 1, p. 5–17;
- TUMAS-VAIŽGANTAS JUOZAS, „Juozapas Simforijonas Mieleška“, in: *Tiesos kelias*, 1932, Nr. 7–8, p. 448–451.
- VYŠNIAUSKAITĒ ANGELE, *Lietuviai IX–XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

The Impact of Baltic German Enlighteners on the Lithuanian Awakener Simonas Daukantas

Summary

The books preserved from Simonas Daukantas's personal library provide evidence that Daukantas knew the works by at least four Baltic German historians and publicists of the Enlightenment period. The most well-known Baltic German author on whose works Daukantas relied directly was Garlieb Merkel. Merkel's position on the necessity to abolish serfdom strengthened Simonas Daukantas's similar attitude. A comparative content analysis of the works by Daukantas and Merkel leads to a hypothesis that Merkel's description of the Latvian nation and ethnographical- anthropological characterization of the Latvians inspired Daukantas to describe and characterize the Lithuanian nation in a similar way. Very likely, Merkel's example encouraged Daukantas for the systematic use of the term 'character of the nation' in defining the essence of the nation, which is observed in Daukantas's *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių* (*The Character of the Ancient Lithuanians, Highlanders, and Samogitians*) published in 1845. Some data indicate at least indirect contacts between Daukantas and Johannes Hermann Trey, the publisher of the first Latvian newspaper in Riga and a well-known Latvian popular enlightener. Education problems in Latvia and discussions about them in the milieu of the Baltic German pastors and teachers, as well as in the Latvian periodicals that had recently appeared must have consolidated Daukantas's orientation towards popular (national) education activities.

KEYWORDS: Baltic Germans; Enlightenment; enlighteners; criticism of serfdom; popular (national) education; character of a nation.

Gauta 2019 03 28

Priimta 2019 05 29